

**BASA FIGURATIF, SARANA RETORIKA
LAN ASPEK DEVIASI BASA
SAJRONE ANTOLOGI GEGURITAN *SERAT PLEROK*
ANGGITANE YUSUF SUSILO HARTONO
(Tintingan Stilistika)**

E-JOURNAL

**dening:
Hikmawati
16020114078**

**UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
FAKULTAS BASA LAN SENI
JURUSAN BASA LAN SASTRA DAERAH
2020**

**BASA FIGURATIF, SARANA RETORIKA LAN ASPEK DEVIASI BASA SAJRONE ANTOLOGI
GEGURITAN SERAT PLEROK ANGGITANE YUSUF SUSILO HARTONO
(Tintingan Stilistika)**

Hikmawati

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
hikmawatihikmawati@mhs.unesa.ac.id

Drs. Bambang Purnomo, M.S.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono mujudake sawijine karya sastra kang narik kawigaten jalaran ngandhut tetembungan kang endah, tembung-tembung kang rinasa aneh lan saperangan tembung sing durung ana tegese (padhane), martandhakake *style* lan jembare wawasane panggurit sarta mujudake kamardikan panggurit anggone ngronce tetembungan ing geguritan (*lisensia puitika*). Tembung-tembung kang menawa rinasa aneh dening para pamaca. Kanthi tuwuhe tembung-tembung aneh mau, Yusuf Susilo Hartono nangkup lan mangerteni kanyatan bab-bab kang ana ing sanjabane nalar (logika). Sajrone maca antologi geguritan *Serat Plerok*, para pamaca dijak balapan ngoyak makna jiwa saperlu nyawang jembaring jagad gumelar. Kanggo mbabar jerone makna lan werdi kang kinandhut sajrone *Serat Plerok* iki dibutuhake tintingan stilistika. Tintingan stilistika uga digunakake kanggo medhar gaya basa (*style*) pangripta lan semiotik kanggo medhar isi sajrone geguritan-geguritan kasebut. Sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono ditemokake telung aspek stilistika kang dadi *style* panggurit yaiku basa figuratif, sarana retorika lan aspek deviasi basa. Mula, sajrone panliten iki bakal dirembung (1) wujud basa figuratif awujud majas metafora, (2) sarana retorika kang awujud repetisi lan (3) aspek deviasi basa awujud deviasi. Saka 58 geguritan kang diteliti ditemokake 22 dhata kang ngandhut basa figuratif awujud majas metafora, 34 dhata ngandhut sarana retorika awujud repetisi kang dipantha maneh dadi: anadiplosis (6 dhata), aliterasi (8 dhata), anafora (8 dhata) mesodiplosis (8 dhata) lan kiasmus (5 dhata), sarta 18 dhata kang ngandhut aspek deviasi basa awujud deviasi leksikal.

Tembung wigati: basa figuratif, sarana retorika, deviasi, metafora, repetisi

PURWAKA

Landhesan Panliten

Ana akeh banget wujud karya sastra Jawa modern wiwit cerkak, novel, cerbung, geguritan lan sapunanggale. Sastra Jawa modern luwih disenengi dening para pamaca jalaran basa kang diserat dening pangripta luwih bisa dimangerteni tinimbang karya sastra saka jaman sastra Jawa Kuna, sastra Jawa Pertengahan, lan Sastra Jawa Baru (Darni, 2015: 2-4) Karya-karya kasebut lumrahe dimot ana ing kalawarti-kalawarti minggon kayata Jaya Baya lan Panjekar Semangat. Salah sawijine wujud kasusastran Jawa modern sing paling kawentar yaiku geguritan.

Geguritan mujudake wohing kasusastran Jawa gagrag anyar. Miturut Kamus Bausastra Jawa (2001: 270) geguritan yaiku karangan kang pinathok kaya dene

tembang ananging guru gatra, guru wilangan lan guru lagune ora ajeg. Geguritan minangka ungkapan rasa lan pamikire pangripta. Sajrone geguritan, basa mujudake tembung-tembung pinilih kang digunakake dening pangripta. Tembung-tembung kasebut dironce kanthi endah amrih bisa narik kawigaten para pamaca. Mula bisa dimangerteni yen basa nujudake medhia ekspresi pangripta. Guritan utawa geguritan kalebu jinising puisi bebas (Hutomo, 1975: 26).

Antologi geguritan *Serat Plerok* (2016) mujudake buku kumpulan geguritan anggitané Yusuf Susilo Hartono kang kaping pindho, sawise *Ombak Wengi* (2011). Antologi geguritan *Serat Plerok* sing nglantarake YSH nampa pangaji-aji Rancage taun 2012 babagan karya sastra Jawa. Kanggo nggagapi *Serat Plerok* ora cukup maca pisan pindho, amarga jerone

kandhutan maknane. Guritan kang cacahé 58 ing *Serat Plerok* iki, model utawa cara panulise ora kaya umume nulis geguritan gagrak anyar. Sing umum panggurit nggunakake tipografi center (rata kiwa-tengen). Panggurit sing sing nate nyoba nulis kanthi tipografi center. Bab sabanjure kang unik saka antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono yaiku kabèh geguritan kaya katulis tanpa nganggo irah-irahan. Nanging sabeneré, tembung kang dinggo miwiti geguritan iku sing dadi irah-irahane. Panggurit liya uga durung ana sing nulis kanthi cara sing kaya mangkono

Sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono uga ditemokake tembung-tembung kang rinasa aneh, sawetara tembung mau durung ana tegesé, martandhakake *style* lan jembaré wawasané panggurit sarta mujudake kamardikan panggurit anggoné ngronce tetembungan ing geguritan (*lisensia puitika*). Tembung-tembung kang menawa rinasa aneh dening pamaca. Kanthi tuwuhé tembung-tembung aneh mau, Yusuf Susilo Hartono nangkep lan mangerteni kanyatan bab-bab kang ana ing sanjabane nalar (logika).

Sajrone maca antologi geguritan *Serat Plerok*, para pamaca dijak balapan ngoyak makna jiwa saperlu nyawang jembaring jagad gumelar. Mula, kanggo nylurupi jerone makna lan werdi kang kinandhut ing *Serat Plerok* iki dibutuhake tintingan stilistika. Tintingan stilistika uga digunakake kanggo medhar gaya basa (*style*) pangripta lan semiotik kanggo medhar isi sajrone geguritan-geguritan kasebut. Saliyané stilistika lan semiotik, tintingan hermeunetik uga diprelakake kanggo nafsirake makna geguritan kanthi utuh.

Kawawas saka pawadane panggurit nalika mangun antologi geguritan *Serat Plerok*, ngiseni woding guritan lan gegayutan karo *kredho*-né bab tembung lan tetembungan, bisa diarani YSH mangerteni bab sejatiné gurit. Bab kasebut sing kudu diopeni dening panliten sesambungan marang aspek stilistik kang dedunung ana sajrone antologi geguritan *Serat Plerok*. Aspek stilistik sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* ana akeh banget wiwit basa figuratif (pemajasan), sarana retorika (lelewane basa/*penyiasatan struktur*), panyandra, nganti bab aspek deviasi basa. Nanging, saka kabèh sing wis kasebut mau, bab sing asring digunakake dening panggurit yaiku basa figuratif, sarana retorika/*penyiasatan struktur* lan deviasi basa.

Antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono dianalisis supaya bisa dimangerteni bab lelewane basa lan deviasi basa kang dadi *style* utawa

gaya saka pangripta. Nurgiyantoro (2019: 76) ngandharake, ancas saka stilistika yaiku nemtokake carane pangripta nggunakake tandha-tandha lingustik amrih bisa weneh efek khusus. Tegesé tandha-tandha lingustik kang bisa weneh efek khusus yaiku gaya basane pangripta. Adhedhasar andharan kasebut tintingan stilistika lan alat pambiyantu arupa teori semiotik bakal digunakake kanggo ngoncek *style* utawa gayane pangripta sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono.

Underane Panliten

Adhedhasar lelandhesan panliten kang wis diandharake, underane panliten sajrone panliten iki yaiku

- 1) Kepriye wujudé basa figuratif arupa majas metafora sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono?
- 2) Kepriye wujudé sarana retorika kang arupa repetisi sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono?
- 3) Kepriye wujudé aspek deviasi basa sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono?

Tujuwan Panliten

Adhedhasar underane panliten kang wis diandharake, ancase panliten sajrone panliten iki yaiku:

- 1) Ngandharake wujudé basa figuratif arupa majas metafora sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono.
- 2) Ngandharake wujudé sarana retorika kang arupa repetisi sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono
- 3) Ngandharake wujudé aspek deviasi basa sastra sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono

Paedah Panliten

Adhedhasar ancase panliten kang wis diandharake, paedah panliten sajrone panliten iki yaiku:

- 1) Tumrap Jagading Kasusastran Jawa Modern
Bisa nambah pamawas, kawruh lan pengalaman ngenani permajasan ing kasusastran Jawa modern mligine ngenani basa figuratif awujud majas metafora, sarana retorika awujud repetisi lan aspek deviasi basa sastra.
- 2) Tumrap Pamaca

Panliten iki bisa nambah kawruh kang ngrembug bab lelewane basa/majas mligine ngenani basa figuratif awujud majas metafora,

sarana retorika awujud repetisi lan aspek deviasi basa sastra sajrone antologi geguritan kanthi nggunakake tintingan stilistika.

3) Tumrap Pangripta

Panliten iki bisa weneh pambiji/apresiasi marang karya sastra kang diripta saengga bisa nambah semangat pangripta anggane ngripta karya sastra.

Wewatesane Panliten

Wewatesan sajrone panliten iki yaiku winates anggane ngandharake ngenani basa figuratif awujud majas metafora, sarana retorika awujud repetisi lan aspek deviasi basa sastra sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono. Anane 58 geguritan ing antologi geguritan *Serat Plerok* iki bakal diwedhar kabeh geguritan, ananging mung saperangan guritan kang ngandhut telung aspek ing dhuwur.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Panliten Saemper

Panliten kang saemper isine ngenani saperangan panliten kang saemper lan wis diteliti sadurunge panliten iki ditindakake sarta bisa mbiyantu nambah kawruh ing sajrone panliten iki. Panliten kang saemper kasebut, yaiku panliten kang ditindakake dening: (1) Aditya Kurnia Dewi (2013) kanthi irah-irahan *Raras Ruming Tetembungan Sajroning Crita Katresnan Reriptane Tiwiek S.A*; (2) Ferdiansyah Karna'in (2014) kanthi irah-irahan *Aspek Stilistik Lan Filosofi ing Cakepan Gendhing-Gendhing Pahargyan Manten Adat Surakarta*; (3) Meriya Pustpita Sari (2015) kanthi irah-irahan *Pamilihe Tembung lan Lelewane Basa sajrone Antologi Geguritan Bakal Terus Gumebyar Anggitané Suci Hadi Suwita (Tintingan Stilistika)*; (4) Sista Kirana Nindyarini (2017) kanthi irah-irahan *Landheping Rasa Pangrasa lan Endahing Basa sajrone Antologi Geguritan "Medhitasi Alang-alang" Anggitané Widodo Basuki (Tintingan Aspek Religiusitas lan Stilistik)*; (5) Zahra Isna Agustin (2018) kanthi irah-irahan *Pandhapuking tetembungan lan Wigatining Tetembungan sajrone Lelagon Jawa Anggitané Sujiwo Tejo (Tintingan stilistika)*; (6) Bakhtiar Nurmala Sari (2019) kanthi irah-irahan *Majas Alegori sajrone Antologi Geguritan Kidung Lingsir Wengi Anggitané Suharmono Kasiyun*; (7) Alfian Rohmansyaha, Purwantib lan Pandu Pratama Putra (2018) kanthi irah-irahan *Penggunaan Kata Seru sebagai Foregrounding dalam Novel Durga Umayi Karya Y.B. Mangunwijaya: Kajian Stilistika*. Panliten kasebut nduweni ancas kanggo ngandharake panganggane tembung panguwuh (*kata seru*)

minangka *foregrounding* sajrone novel *Durga Umayi* karya Y.B. Mangunwijaya.

Pamarekan Stilistika tumrap Guritan

Stilistika yaiku ilmu ngenani gaya utawa ilmu gaya basa. Sajrone pamarekan stilistika, basa mujudake unsur kang duweni kawigaten lan ora bisa uwal saka sawijine karya sastra, mligine geguritan. Saben pangripta nduweni gaya lan titikan kang beda ing antarane siji lan sijine. Karya sastra nduweni intensitas panganggane basa sing paling dhuwur, mula tintingan sing digunakake yaiku tintingan stilistika amarga unsur kang paling utama sajrone stilistika yaiku basa. Saka andharan kasebut, bisa dijupuk dudutan kaya kang diandharake dening Keraf (2016: 112) dene gaya basa bisa diwatesi minangka cara kanggo medharake pamikiran saka basa kanthi khas kang nuduhake jiwa lan kapribaden pangripta.

Miturut Shipley sajrone Ratna (2010: 8-9) stilistika yaiku ilmu ngenani *style* (gaya), kamangka *style* dhewe asale saka tembung *stilus* (Latin) sing wiwitane nduweni teges piranti, pucuke landhep, digunakake kanggo nulis ing sandhuwure papan kang dilapisi lilin. Sajrone bidhang basa lan sastra *style* lan *stylistic* nduweni teges cara panganggane basa kang khas saengga nuwuhake efek tartamtu. Ratna uga ngandharake yen stilistika mujudake perangan saka ilmu sastra, luwih spesifik maneh yaiku ilmu gaya basa sesambungan marang aspek-aspek kaendahan.

Sajrone bidang basa lan sastra stilistika nduweni teges cara-cara panganggane basa kang khas sahingga nuwuhake aspek kaendahan (Ratna, 2009: 167). Stilistika nengenake ing studi ngenanani *style* (Leech & Short, 2007:11), yaiku analisis tumrap wujud panganggane basa, mligine kang ana ing teks-teks kasusastran. Analisa stilistika digunakae minangka sarana kanggo njlentrehake sawijine bab kang lumrahe ana sajrone jagad kasusastran kanggo ngudhari sesambungan antarane basa marang fungsi artistik lan maknane (Leech & Short, 2007:11; Wellek & Warren 1989:180; Nurgiantoro, 2019:75).

Kajian stilistika nduweni maksud kanggo jlentrehake fungsi kaendahan/estetis panganggane bentuk basa tartamtu wiwit saka aspek swara, leksikal, struktur, basa figuratif, sarana retorika, nganti grafologi. Bab kasebut bisa diarani minangka perangan kang paling wigati sajrone analisis basa sawijine teks sajrone tintingan stilistika. Simpson (2004: 3) ngandharake yen kajian stilistika yaiku sawijine tumindak ngonceki basa mligine kreativitas panganggane basa. Kajian stile

nuntun para pamaca marang pemahaman kang luwih becik ngenani kepriye basa bisa dingupadaya, bisa arupa penyimpangan, tetembungan kang diambali, utawa nuwuhake tetembungan kang anyar kang bisa njalari komunikasi sajrone teks sastra bisa luwih seger lan efektif.

Miturut Abrams (sajrone Nurgiantoro, 2019: 77) tandha-tandha stilistika ing antarane yaiku: (i) fonologi, kayata rima utawa irama; (ii) sintaksis, kayata jinis truktur morfologis, frasa, klausa lan ukara; (iii) leksikal, kayata panganggone tetembungan tartamtu, frekuensi panganggone jinis tembung tartamtu kaya tembung kriya utawa tembung aran lan kahanan; lan (iv) panganggone basa figuratif (majas) lan sarana retorika/penyiasatan struktur (lelewane basa) lan liua-liyane. Aspek basa kasebut sing lumrahe didadekake minangka objek kajian stilistika kanthi njlentrehake kepriye gunane nganti bisa ngasilake efek kaendahan sajrone teks kang dikaji.

Basa Figuratif lan Sarana Retorika

Basa figuratif lan sarana retorika yaiku saperangan unsur stile kang wis umum lan asring digunakake ing jagading kasusatan Indonesia, Jawa lan Manca. Kalorone minangka sarana kanggo nggayuh aspek kaendahan utawa estetik nalika nyiptakake sawijine karya sastra. Miturut Abrams (sajrone Nurgiantoro, 2019: 211), basa figuratif yaiku sawijine wujud panganggone basa kang maknane nylenah saka panganggo biasane, nylenah saka bakune utawa tata urutan tembung kanthi ancas kanggo nggayuh efek tartamtu, yaiku efek kaendahan.

Kawawas saka makna panganggone basa bab kasebut kagolong ora lumrah, ateges kang digunakake dudu makna aktual/denotatif (makna kang satemene), ananging nggunakake makna konotatif (makna kias) (Nurgiantoro, 2019: 211). Stile kang nggunakake penyimpangan makna lumantar makna ora langsung, makna kias, konotatif makna literal dening Aristoteles diarani *majas/pemajasan* utawa gaya basa pasemon (*kias*). Mula saka iku, *majas* ora liya minangka sebutan liya kanggo *basa figuratif* (Nurgiantoro, 2019: 212).

Nurgiantoro (2019: 215) ngandharake yen *pemajasan* (*figures of thought*) mujudake cara panganggone basa (*penggayabahasaan*), kang tegese ora nuduhake ing makna harfiah saka tetembungan, ananging makna kang ditambahake utawa makna sumirat/makna ora langsung/konotatif (*the second order semiotic system*). Mula, makna kang satemene dituju kudu digoleki ing sanjabane makna konvensional, makna sinurat, makna aktual/denotasi (*the first order semiotic system*). Ana akeh banget jinise majas kang diperang dadi rong klompok gedhe, yaiku majas perbandingan lan majas pertautan.

Majas perbandingan ing antarane yaiku: simile, metafora, personifikasi lan alegori. Majas pertautan ing antarane yaiku metonimi lan sinekdoki (Nurgiantoro, 2019: 218-245).

Retorika mujudake cara panganggone basa kanggo mujudake kapercayan pamaca lan mikolehi efek tartamtu (Abrams, 1999:268; Nurgiantoro, 2019: 210). Sarana retorika nengenake ing panganggone struktur sintaksis, tata urutane tetembungan, sahingga katon beda kaya sing salumrahe. Sarana retorika uga diarani kanthi sebutan *penyiasatan struktur/gaya basa retorikis*. Kaya dene pemajasan, miturut Imron (2009), penyiasatan struktur/sarana retorika uga ana akeh jinise malah luwih akeh saka pemajasan. Ananging kang asring digunakake sajrone karya sastra yaiku kang adhedhasar repetisi lan *pengontrasan*. Kaloro bab kasebut, yaiku basa figuratif lan sarana retorika bisa digunakake bebarengan supaya bisa nuwuhake karya sastra kang luwih becik tur endah. Ing sajrone nindakake tintingan stilistika ukara utawa gatra kang ngandhut basa figuratif lan sarana retorika bisa dianalisis kanthi nuduhake tuladha lan wujud.

Majas Metafora

Majas metafora mujudake majas kang asring ditemokake sajrone teks sastra, kalebu uga ing antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono. Tembung metafora asale saka basa Yunani *methapora* kang tegese ‘mindhahake; saka *meta* ‘ing dhuwur/ngluwihi’ + *pherein* ‘nggawa’ (Tarigan, 2013:15). Majas metafora yaiku wujud basa figuratif kang paling wigati tumrap sawijine karya sastra. Metafora mujudake majas perbandingan kang mbandhingake rong samubarang bisa awujud fisik, pamikiran, sipat utawa tumindak marang fisik, pamikiran, sipat utawa tumindak liya kanthi *implisit* (Baldic, 2001:153; Nurgiantoro, 2019:224). Andharan kasebut jumbuh karo pamawase Moeliono (sajrone Tarigan, 2013:15) kang ngandharake yen metafora yaiku perbandingan kang *implisit* tanpa tembung *kaya*, *kaya dene*, *minangka* ing antarane rong samubarang kang beda.

Miturut Poerwadarminta (sajrone Tarigan, 2013:15), metafora yaiku panganggone tetembungan ananging kang ora nuduhake makna kang satemen, ananging minangka gegambaran adhedhasar perbandingan lan bab-bab kang dianggep padha. Metafora mujudake mujudake majas perbandingan kang paling ringkes, cekak lan kasusun kanthi tumata. Sajrone metafora ngandhut rong pamikiran/*gagasan*: siji minangka kanyatan, sawijine bab kang dimaksudake

dening panggurit lan siji liyane minangka pembedhan saka kanyatan kang dimaksud mau (Tarigan, 1983:141; Tarigan, 2013:15).

Sesambungan ing antarane pamikiran siji lan siji liyane asipat *sugestif*, ora ana tetembungan kang nuduhake perbandingan kang eksplisit. Mula para pamaca dikarepake bisa nemokake dhewe apa sejatine kang dimaksud dening pangripta sajrone karya sastra metaforis. Ananging senadyan kaya mangkono, para pangripta kang nggunakake tetembungan metaforis tamtu ora sapenake dhewe anggane milih tetembung nalika ngripta sawijine karya sastra jalaran ing antarane samubarang kang dibandhingake lan pembedhan mesthi ana sambung rakete bilih digayutake kanthi cara semiotik (Nurgiantoro, 2019:224).

Repetisi

Repetisi yaiku unen, tembung, frasa, ukara utawa wujud liane kang diambali, kanthi ancas nambahi nilai kaendahan (Nurgiantoro, 2019:247). Miturut Keraf (sajrone Ratna, 2010: 441-443). Repetisi kalebu sarana retorika/penyiasatan struktur kang asring digunakake panggurit sajrone antologi geguritan *Serat Plerok*. Repetisi yaiku gaya basa kang ngandharake pangambale tembung, frasa utawa klausa kang padha kanggo negesake makna saka ukara/wacana tartamtu. Majas repetisi dipantha maneh dadi subjinis-subjinis, yaiku: 1) aliterasi yaiku konsonan ing wiwitan kang diambali; 2) anastrof yaiku tembung/tetembungan kang manggon ing pungkasan banjur diambali ana ing ukara sabanjure, kaya parikan kang sambung; 3) anafora yaiku tembung/tetembungan kang manggon ing ngarep banjur diambali ana ing baris sabanjure; 4) antanaklasis yaiku tembung kang padha, diambali ananging beda tegese; 5) asonansi yaiku unen swara vokal kang diambali; 6) epanalepsis yaiku tembung/tetembungan ing wiwitan kang diambali ing pungkasan larik/ukara; 7) epifora yaiku tembung/tetembungan kang manggon ing pungkasan kang diambali ing ukara/larik sabanjure; 8) epizeuksis yaiku pangambalan kang langsung; 9) katafora yaiku tembung-tetembungan kang diambali lumantar pronomina disusul dening antiseden 10) kiasmus yaiku tetembungan kang diambali kanthi skema a-b-a-b; 11) Mesodiplosis yaiku tembung/tetembungan kang diambali ing tengah-tengah baris; 12) simplotik yaiku tembung/tetembungan kang diambali ing wiwitan lan ing pungkasan baris; 13) tautotes yaiku tembung/tetembungan kang diambali sajrone sawijine konstruksi.

Deviasi Basa

Miturut Nurgiantoro (2019: 285) tembung deviasi lan *foregrounding* mula-mula tuwuh saka teori formalisme Rusia. Kalorone mujudake titikan kang wigati sajrone basa sastra. Tuwuh deviasi lan *foregrounding* ora uwal saka anane kamardikan kang diduweni dening panggurit kang kawentar kanthi sebutan lisensi puitis (*poetic license*). Lisensi puitis yaiku kamardikan imajinatif lan linguistik kang diduweni dening pangripta/panggurit kanggo nggayuh efek estetis amrih bisa narik kawigaten para pamaca (Baldic, 2001:197; Nurgiantoro, 2019:287). Deviasi sajrone basa sastra ditegesi *penyimpangan*, yaiku panganggane basa kang nylenah/*menyimpang* saka basa baku utawa kang digunakake ing sabendina.

Sesambungan marang aspek deviasi, Leech (Temucin, 2010:132) negesake yen deviasi mujudake sawijine *fenomena* linguistik kang nduweni dampak psikologis wigati tumrap pamaca (oleh kawigaten luwih saka pamaca). Dampak psikologis kasebut sing banjur kawentar kanthi aran *foregrounding*. Miturut Nurgiantoro (2019:291), aspek deviasi ora mung gegayutan marang basa kang nylenah, ananging bisa uga ngenani basa kang ora ana utawa owa digunakake sadurunge, tegese tetembungan kang anyar. Ana akeh wujud deviasi yaiku: deviasi leksikal, deviasi fonologis, deviasi gramatikal, deviasi semantis, deviasi grafologis, deviasi dialek, deviasi register lan deviasi historis (Nurgiantoro, 2019: 302-337)

Saka sakehe jinis deviasi kang disebutake ing dhuwur, Yusuf Susilo Hartono luwih ngatonake **deviasi leksikal** minangka stile nalikane nggurit antologi geguritan *Serat Plerok*. Deviasi leksikal yaiku sawijine penyimpangan kang dumadi ing aspek leksikal, tembung utawa diksi. Tuwuh deviasi kasebut ditandhai dening proses morfologis kang isih problematis, tembung anyar, neologisme, tembung kang durung ana tegese utawa durung ana sajrone kamus (Leech, 1991:42; Nurgiantoro, 2019:302). Neologisme ditandhai dening panambah/pangurange bentuk afiksasi sinora lumrah utawa ora gramatikal sahingga nuwuhake tetembun anyar sing rinasa aneh.

Antologi Geguritan

Antologi geguritan yaiku kumpulan saka geguritan kang dibukukake dadi siji. Geguritan dhewe mujudake sawijining ekspresi pikiran kang nuwuhake pangrasa, nggugah imajinasi pancadriya manungsa ing sawijine basa kang tumata lan nduweni wirama. Bab kasebut mujudake samubarang kang wigati, kasimpen lan awujud interpretasi manungsa, sing banjur diowahi marang wujud paling endah (Pradopo,1997:7). Sajrone

sastra Jawa gagrag anyar kang sabanjure disebut sastra Jawa modern, geguritan uga bisa diarani puisi. Saben periode genre puisi tansah ngalami pangrembakan, nduweni jeneng lan wujud kang owah gingsir anut laku jantraning jaman.

Cundhuk karo pamawase sarjana sujana kang ngandharake yen puisi tansah ngalami owah-owahan anut owahing selera lan owah-owahane konsep estetike (Riffaterre, 1978:1; Pradopo, 2005:4). Kumpulan saka geguritan-geguritan kang diripta dening sawijine pawongan utawa sakelompok pawongan diarani antologi geguritan. Lumrahe antologi geguritan iki awujud geguritan kang cacahé akeh banjur dibukukake dadi siji. Amrih bisa dadi geguritan kang kebak makna, mula mesthi ana unsur-unsur kang mangun geguritan kasebut.

Miturut Wiyatmi (2006:57) unsur-unsur puisi (ana ing kene dipadhakake karo geguritan) yaiku unen, diksi, basa kiasan, panyandra, retorika, wujud visual, rima, ritme sarta tipografi. Luwih rinci, Jabronim lkk (2003:33) merang unsur puisi (geguritan) dadi loro, yaiku: (1) struktur fisik (wujud), sing kalebu struktur fisik yaiku diksi/tembung pinilih, panyandra, tembung konkret, basa kiasan, rima lan ritme sarta tipografi; (2) sing kalebu struktur batin yaiku tema, nada, rasa/pangrasa lan amanat. Waluyo (tanpa taun) uga ngandharake ngenani unsur fisik lan batin puisi. Unsur-unsur sing kalebu struktur fisik yaiku diksi/tembung pinilih, panyandra, tembung konkret, majas (lelewane basa), versifikasi (rima, ritma, metrum), tipografi lan sarana retorika. Menawa unsur-unsur sing kalebu struktur batin, yaiku tema, nada, rasa/pangrasa, amanat/pesen.

Semiotik

Semiotik yaiku pasinaon ngenani makna keputusan (tandha/sistem tandha). Miturut pranatan etimologise semiotika asale saka tembung *seme*, *semeion* (Yunani) kang tegese tandha (Cobley & Janz, 2002:4; Ratna 2019: 225). Pangerten semiotika wis dirembug sajrone karya Plato (428-348) kaya *Cratylus* lan uga Aristoteles (384-322) kaya ing *Poetics* lan *On Interpretation*. Jumbuh karo pamawas saka Peirce (Zoest, 1993:10-11; Ratna, 2010: 227) semiotika nduweni fungsi ndadekake sakabehane samubarang mligine proses komunikasi luwih efisien, sing neng kene dianalogikake marang prinsip ekonomi, modhal cilik ngasilake bathi sing gedhe. Semono uga gaya basa.

Gaya digunakake nduweni ancas kanggo nggunakake basa kanthi efisien nanging proses anggane mahami lan maknane bisa ditindakake kanthi maksimal. Gaya basa sajrone sastra ora mung sadherma pepaes, asipat ambigu lan buwang-buwang tembung/tetembungan. Gaya

basa, kepriye wae wujud digunakake kanthi ancas tartamtu. Semiotik dadi gaman kang bisa ngandharake kena ngapa gaya basa digunakake sajrone karya sastra (Ratna, 2010: 264).

Sajrone karya sastra pangripta nduweni kamardikan kang diarani lisensia puitika. Lisensia puitika yaiku efisiensi, minangka ekonomi tetembungan. Kamardikan pangripta tegese ora bener-bener mardika tanpa wates. Menawa ana lisensia puitika kang diciptakake bener-bener mardika, uwal saka puitika basa lan sastra, karya kasebut mesthi susah anggane dimaknani lan dipahami. Gegayutan marang efisiensi lan daya nalar semiotika uga nduweni ancas kanggo ndadekake samubarang kang ora nduweni makna utawa durung dimangerteni maknane dadi nduweni makna lan bisa dimangerteni dening pamaca.

Kanthi nggunakake ilmu tandha, sing mulane dianggep dudu gaya dadi gaya iku dhewe saengga sakabehane unsur karya mligine basa bisa digunakake kanthi maksimal (Ratna, 2010: 264-265). Stilistika lan semiotika ora mung sadherma wilayah kajian sastra. Ananging uga kalebu sakabehane aspek pemahaman panguripan manungsa. tegese sajrone nganalisis aspek kabudayan, kayata: sandhangan, wujud bangunan bisa digunakake tintingan stilistika lan semiotika.

Ferdinand De Saussure (1857-1953) ngrembug bab semiotik. Sajrone parembungan kasebut semiotik diperang dadi loro yaiku *dikotomi* (penanda) lan *signified* (petanda). Penanda dideleng minangka wujud kang katon utawa fisik, kayata gaya arsitektur. Kamangka petanda minangka makna kang kababar lumantar konsep, fungsi lan nilai-nilai kang kinandhut sajrone karya arsitektur kasebut. Eksistensi semiotika Saussure yaiku relasi/sesambungan antarane penanda lan petanda adhedhasar konvensi, lumrahe disebut signifikasi.

Roland Barthes (1915-1980) sajrone teorine ngrembakake semiotika kanthi merang semiotika dadi rong tingkatan pratandha, yaiku tingkat denotasi lan konotasi. Denotasi yaiku tingkat pertandaan kang ngandharake sesambungan antarane penanda lan petanda sajrone realitas/kanyatan, nuwuhake makna kang eksplisit, langsung lan mesthi. Konotasi yaiku tingkat pertandaan kang ngandharake penanda lan petanda kang ngandhut makna ora langsung, ora eksplisit lan ora pasthi.

METODHE PANLITEN

Ancangan Panliten

Panliten iki nggunakake metodhe deskriptif analisis. Metodhe dheskriptif analisis yaiku carane

panliti nggambarake dhata lan analisis sajrone wujud kritik sastra. Kritik mbutuhake gegambaran saka realitas, tegese kang dijlentrehake sajtrone kritik sastra yaiku adhedhasar kanyatan kang ana, ora prelu nambahi bab liya kang ora wigati. Teknik panliten sing kaya mangkono diarani dheskriptif kualitatif. Dheskriptif kualitatif sajrone panliten sastra luwih nengenake pangambare dhata lumantar tetembungan (Endraswara, 2013:176). Miturut Ratna (2008: 39) metodhe analisis dheskriptif yaiku metodhe kang digunakake kanthi cara nganalisis lan ngandharake dhata kanggo nggambarake objek kang diteliti kang dadi punjere kawigaten.

Objek Panliten

Objek panliten mujudake samubarang kang dadi kawigaten/punjer sawijine panliten. Miturut Sugiono (2012:144), objek panliten yaiku sasaran ilmiah kanggo mikolehi dhata lan fungsi ngenani sawijine bab kang *objektif*, *valid*, lan *realiale* ngenani samubarang tartamtu. Dene objek panliten sastra yaiku pokok utawa topik panliten sastra (Sangidu, 2004:61). Panliten iki mujudake panliten sastra kapustakan kanthi objek panliten arupa tetembungan kang ngandhut basa figuratif, sarana retorika lan aspek deviasi basa sajronxe antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono.

Sumber Dhata lan Dhata

Sumber dhatane panliten ngenani wawasan stilistika antologi geguritan *Serat Plerok* reriptane Yusuf Susilo Hartono yaiku awujud 58 geguritan kang diserat Yusuf Susilo Hartono sajrone antologi geguritan *Serat Plerok*. Saka 58 geguritan kasebut ngemu bab basa figuratif, sarana retorika lan deviasi basa kang paling onjo lan asring ditemokake. Dhata sajrone panliten iki mujudake dhata panliten teks sastra awujud tetembungan lan gatra sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* kang diandharake kanthi verbal lan arupa teks utawa perangan-perangan teks. Ana orong jinis dhata yaiku (1) dhata primer lan (2) dhata sekunder.

Miturut Siswantoro (2010: 70), dhata primer yaiku dhata utama kang dipilih langsung saka sumber, dene dhata sekunder yaiku dhata kang diolehi kanthi cara ora langsung, kudu lumantar perantara nanging tetep ngugemi rujukan kang wis ana. Dhata primer sajrone panliten iki arupa tembung lan ukara sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* reriptane Yusuf Susilo Hartono. Dhata primer kang wis ditemokake dening panliti kaperang dadi telu, yaiku majas alegori, majas repetisi lan tetembungan kang ngandhut deviasi basa. Dhata sekunder awujud rujukan kang cundhuk marang apa kang dibutuhake dening panliti ngenani bab kang didadekake

objek panliten, yaiku makna simbolik/pralambang kang dumunung ing satengahe sosial budaya masyarakat Jawa.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten yaiku piranti kang digunakake kanggo mikolehi dhata. Sajrone panliten kualitatif, mligine panliten sastra, kang dadi instrumen utawa piranti panliten yaiku panlitu iku dhewe. Panliti kualitatif minangka *human instrument*, nduweni kalungguhan nemtokake fokus panliten, milih informan minangka sumber dhata, nafsirake dhata, lan nggawe dudutan ing atase temuane (Sugiyono, 2013: 222). Instrument panliten neng kene yaiku panliten iku dhewe.

Tata Cara Nglumpukake Dhata

Tata cara panglumpuke dhata sajrone panliten ngenani analisis stilistika antologi geguritan *Serat Plerok* ditindakake kanthi cara *data selection* utawa *reduction*. *Data selection* utawa *reduction* yaiku kagiyatan nyeleksi utawa milih dhata kanthi fokus kanggo dhata kang dibutuhake kang cundhuk marang apa kang dibutuhake. Tegese, dudu kabeh dhata dijupuk ananging mung milih dhata kang jumbuh marang objek panliten (Siswantoro, 2010: 74). Dhata ing panliten ngenani analisis stilistika antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono dijlentrehake kanthi dheskripsi.

Dhata sajrone panliten ngenani analisis stilistika antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono disuguhake kanthi njlentrehake lan ngandharake asil analisis dhata. Dhata kasebut disuguhake kanthi cara *informal* yaiku sawijine cara kang digunakake kanggo nyuguhake dhata kang wis diandharake kanthi dheskriptif kanthi nggunakake tetembungan kang wis lumrah digawe (Sudaryanto, 1993: 144).

ANDHARAN LAN ASILE PANLITEN

Adhedhasar dhata kang wis ditemokake, antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono ngemu telung aspek stilistika kang didayakake dening panggurit, yaiku (1) basa figuratif/pemajasan/gaya basa kias awujud majas metafora (2) sarana retorika/penyiasatan struktur/gaya basa retoris utawa kang asring dikenal kanthi sebutan lelewane basa awujud repetisi sarta (3) aspek deviasi basa mligine deviasi leksikal.

4.1 Basa Figuratif awujud Majas Metafora sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Majas metafora mujudake basa figuratif kang dadi *style* lan asring ditemokake sajrone antologi geguritan *Serat Plerok (SP)* anggitané Yusuf Susilo Hartono. Metafora mujudake majas perbandingan kang mbandhingake rong samubarang bisa awujud fisik, pamikiran, sipat utawa tumindak marang fisik, pamikiran, sipat utawa tumindak liya kanthi *implisit* tanpa tembung *kayadene*, *kayata*, *minangka* (Baldic, 2001:153; Nurgiantoro, 2019:224). Saka 58 geguritan kang diteliti sajrone antologi geguritan *SP* ditemokake 22 dhata kang ngandhut majas metafora yaiku ing geguritan nomer 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 13, 17, 26, 27, 29, 31, 34, 41, 44, 46, 48, 50, 52, 53 lan 55. Dititiki kanthi angka jalaran saben geguritan sajrone antologi geguritan *SP* anggitané YSH katulis tanpa judhul/irah-irahan ananging migunakake angka. Luwih cetha bakal diandharake ing ngisor iki.

No. Dhata	No. Geguritan	Tembung wiwitan	Kaca	Gatra
1	1	<i>Bismillah</i>	5	9-12
2	2	<i>Mong</i>	6	4-10
3	3	<i>Nur</i>	7	2-9
4	5	<i>Sakawit</i>	9	2-8
5	6	<i>Kum dinakum</i>	11	4-10
6	7	<i>Blaidhu</i>	12	2-7
7	8	<i>Kim kim alaikim</i>	13	10-11
8	13	<i>Blaiku</i>	18	3-6
9	17	<i>Siru</i>	24	11-14
10	26	<i>Ilu!</i>	35	10-11
11	27	<i>Lar!</i>	36	7-9
12	29	<i>Metropolitan</i>	38	11-14
13	31	<i>Lor</i>	41	4-8
14	34	<i>Sir</i>	44	8-9
15	41	<i>Ka!</i>	53	7-8
16	44	<i>Sa!</i>	56	4-9
17	46	<i>La!</i>	59	7-10
18	48	<i>Dha!</i>	61	9-11
19	50	<i>Ya!</i>	63	6-11
20	52	<i>Nya</i>	65	9-6
21	53	<i>Ga!</i>	67	4-8
22	55	<i>Tha</i>	69	11-13

Dhata kang sepisan diwiwiti saka geguritan nomer siji, kawiwitan kathi tembung *Bismillah*. Wujude majas metafora bisa diwawas ing pethikan ngisor iki.

- (1) ...
Nalika ireng katon putih
Putih dadi ireng tansah baliya
Marang kakang kawah adhi
Ari-ari, sadulur sinara wedi
...
(1/Kc 5/Gtr 9-12)

Pethikan ing dhuwur dijupuk saka geguritan siji gatra sanga nganti rolas, nuduhake panganggone majas metafora, yaiku tembung *ireng*, *putih*, lan *kakang kawah adhi ari-ari*. Tembung-tembung kang metaforis kasebut kalebu metafora implisit jalaran langsung nyebutake samubarang kang dibandhingake tanpa nyebut pembedhinge. Tembung *putih* sajrone pethikan ing dhuwur mujudake metafora saka kabecikan utawa samubarang kang bener. Dene tembung *ireng* mujudake metafora saka kaalan utawa samubarang kang ala.

Frasa *kakang kawah adhi ari-ari* ora liya yaiku perangan saka termonologi Jawa *sedulur papat lima pancer* minangka refleksi kakuwasan Gusti lumantar lahire manungsa. *Kakang kawah* yaiku banyu gege minangka lambang sedulur tua kang metu saka guwa garbane ibu sadurunge si jabang bayi kang nduweni jejibahan njaga ragane manungsa. *Adhi ari-ari* yaiku tali puser/ari-ari kang metu saka guwa garbane ibu sawise si jabang bayi. Tugase ngeterake jabang bayi supaya slamet nganti tumeka ing donya.

Lumantar metafora //Nalika ireng katon putih//, //Putih dadi ireng/tansah baliya//, //Marang kakang kawah adhi ari-ari//, //sadulur sinara wedi// YSH pengin ngandharake marang pamaca mbesuk bakal tumeka jaman sing kuwolak-walik jalaran urip wis kelangan patuladhan. Samubarang kang apik dadi/katon ala, samubarang kang ala katon becik, bener dadi salah, salah dadi bener. Mula, nalika tumeka ing jaman kasebut, gageha iling marang Gustimu, sejatine kebecikan ana ing ati lan jiwane manungsa.

4.2 Sarana Retorika Awujud Repetisi sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono, ana saperangan bab *penyiasatan struktur/sarana retorika* kang didayakake dening panggurit nalikane nulis geguritan, ananging sing paling onjo yaiku repetisi. Repetisi yaiku unen, tembung, frasa, ukara utawa wujud liane kang diambali, kanthi ancas nambahi nilai kaendahan (Nurgiantoro, 2019:247). Miturut Keraf (sajrone Ratna, 2010: 441-443), repetisi dipantha maneh dadi subjinis-subjinis, yaiku aliterasi, anastrof, anafora, antanaklasis, asonansi, epanalepsis, epifora, epizeuksis, katafora, kiasmus, mesodiplosis, simploke, lan tautotes. Saka 58 geguritan kang dianalisis sajrone antologi geguritan *SP* ditemokake limang jinis repetisi, yaiku aliterasi, anafora, anaplosis, mesodiplosis lan kiasmus. Luwih cetha kababar sajrone tabel ing ngisor iki.

No. Dhata	Repetisi sajrone SP Anggitané YSH	Guritan	Kaca	Gatra
-	Anadiplosis	-	-	-
23		10	15	5-10
24		11	17	4-6
25		13	19	5-6

26		40	51	8-11
27		58	73	3-5 lan 7-9
28	Aliterasi	14	20	6, 8, 11, 13
29		15	21	6, 8
30		26	35	7-8
31		30	39	7
32		31	41	12-13
33		32	42	14
34		37	48	6
35		50	63	7-8
36	Anafora	6	11	13-16
37		12	18	7-8
38		13	19	3-4 lan 8-9
39		17	24	2-4
40		25	33	9-10
41		26	35	2-4
42		40	51	4-7
43		48	61	10-11
44	Mesodiplosis	2	6	2-3 lan 11-12
45		5	9	13-14
46		8	13	2-3 lan 8-9
47		17	24	6-8 lan 11-12
48		19	26	6-10 lan 11-13
49		25	33	3-4
50		49	62	6-8
51		56	71	8-11
52	Kiasmus	1		
53		5	9	4-5
54		9	14	11-12
55		11	17	2-3
56		48	61	5-6

4.2.1 Anadiplosis minangka Sarana Retorika sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Anadiplosis mujudake perangan saka repetisi, tegese yaiku tembung/frasa pungkasan saka sawijine klausa utawa ukara diambali maneh ana ing tembung/frasa ing klausa/ukara sabanjure (Tarigan, 2013:191). Anadiplosis mujudake sarana retorika kang asring ditemokake sajrone antologi geguritan SP anggitané YSH. Mula, bisa diarani yen anadiplosis yaiku perangan saka *stile/gaya* panggurit nalika nulis geguritan. Saka 58 geguritan kang dianalisis ditemokake 5 geguritan kang ngandhut anadiplosis, kang bakal kawawas sajrone andharan ing ngisor iki.

Dhata (23) yaiku geguritan nomer 10, kang kawiwitan kanthi tembung *Dhol*. Wujude anadiplosis kasebut bisa diwawas ing pethikan ing ngisor iki.

- (2) ...
Wong mlaku tekan **mripat**
Mripat bantalan **kuping**
Kuping cekelan **janggut**
Janggut gondhelan **susu**
Susu gondhelan tangan
...
(10/ Kc 15/Gtr 5-9)

Ukara ing gatra lima nganti sanga kaca 15 sajrone geguritan 10 kasebut nuduhake lelewane basa kang awujud anadiplosis jalaran tembung/frasa pungkasan saka sawijine klausa utawa ukara diambali maneh ana ing tembung/frasa ing klausa/ukara sabanjure. Tembung *mripat* ing pungkasan gatra lima diambali ana ing wiwitane gatra nenem. Tembung *kuping* ing pungkasan gatra nenem diambali maneh ing wiwitane gatra pitu. Tembung *janggut* ing pungkasan gatra pitu diambali maneh ing wiwitane gatra woluh. Tembung *susu* ing pungkasan gatra woluh, diambali maneh ing wiwitane gatra sanga. Lumantar anadiplosis ing dhata (23) panggurit nggambarake wis akeh paugeran sing bubrah. Akeh pawongan ing donya iki kang sembrana nglanggar paugeran urip, wiwit kang mujudake titahe Gusti uga pemerintah.

4.2.2 Aliterasi minangka Sarana Retorika sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Aliterasi mujudake perangan saka lelewane basa repetisi. Aliterasi yaiku salah siji lelewane basa kang awujud *pengulangan* konsonan kang padha, tegese konsonsonan ing wiwitan tembung kang diambali ing tembung sabanjure kanggo nambahi penekanan lan aspek kaendahan (Keraf, 1985:130; Tarigan, 2013:175). Aliterasi yaiku sarana retorika kang asring ditemokake sajrone antologi geguritan SP anggitané YSH. Mula, bisa diarani yen aliterasi mujudake salah siji saka *stile/gaya* panggurit nalika nulis geguritan. Saka 58 geguritan kang dianalisis ditemokake 8 geguritan kang ngandhut aliterasi, kang bakal kawawas sajrone andharan ing ngisor iki.

Dhata (28) ditemokake ing geguritan nomer 14, kang kawiwitan kanthi tembung *Laindhu*. Wujude aliterasi kasebut bisa diwawas ing pethikan ing ngisor iki.

- (3) ...
Laindhu, laindhu, lindhuku
Landha nggo kramas
Majas mijis mujus
Saka najis riwis-riwis
Sapa kae kang
Aling-aling alang-alang
Nganggo tismak lali kotang
Laindu, laindhu, lindhuku
...
(14/ Kc 20/ Gtr 6-13)

Ukara ing gatra nenem nganti telu las kaca 20 sajrone geguritan 14 kasebut nuduhake lelewane basa kang awujud aliterasi jalaran anane aksara konsonsonan ing wiwitan tembung kang diambali ing tembung sabanjure, bab kasebut kanggo nambahi aspek kaendahan geguritan. Adhedhasar dhata (28) ditemokake aksara konsonan (l) kang padha ing saben wiwitan tembung sajrone gatra 6 lan 13 kang unine //laindhu, laindhu, lindhuku//. Banjur aksara konsonan (a) kang padha ing saben wiwitan tembung sajrone gatra 11 kang unine, //aling-aling alang-alang//. Lumantar

aliterasi ing dhata (28) Yusuf Susilo Hartono pengin nambahi aspek estetika geguritan supaya nalika diwaca/dirungokake bisa luwih endah.

4.2.3 Anafora minangka Sarana Retorika sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Anafora mujudake perangan saka lelewane basa repetisi. Miturut Keraf (sajrone Ratna, 2010:442), anafora yaiku pangambale tembung/frasa/klausula ing wiwitan gatra/ukara. Anafora yaiku sarana retorika kang asring ditemokake sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono. Mula, bisa diarani yen anafora mujudake salah siji saka *stile/gaya* panggurit nalika nulis geguritan. Saka 58 geguritan kang dianalisis ditemokake 8 geguritan kang ngandhut anafora, bakal kawawas sajrone andharan ing ngisor iki.

Dhata (36) ditemokake ing geguritan nomer 6, kang kawiwitan kanthi tembung *Kum dinakum*. Wujude anafora kasebut bisa diwawas sajrone pethikan ing ngisor iki.

- (4) ...
Sirah cilik diidak-idak
Sirah gedhe diodhol-odhol uteke
Wong wedok diowok-owok
Wong lanang dikudang-kudang
...
(6/Kc 11/Gtr 13-16)

Ukara ing gatra 13-16 kaca 11 sajrone geguritan 6 kasebut nuduhake lelewane basa kang awujud anafora jalaran tembung/frasa/klausula ing wiwitan gatra diambali ing gatra sabanjure. Adhedhasar dhata (36) ditemokake tembung *sirah* ing wiwitan gatra 13 kang diambali maneh ing wiwitan gatra 14. Banjur tembung *wong* ing wiwitan gatra 15 kang diambali ing wiwitan gatra 16. Lumantar anafora ing dhata (36) Yusuf Susilo Hartono pengin nambahi *penekanan* lan aspek estetika geguritan supaya nalika diwaca/dirungokake bisa luwih endah.

4.2.4 Mesodiplosis minangka Sarana Retorika sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Mesodiplosis mujudake perangan saka repetisi. mesodiplosis yaiku salah siji lelewane basa kang awujud *pengulangan* (tembung/frasa/klausula) kang manggon ing tengah-tengah gatra utawa ukara (Tarigan, 2013:188). Mesodiplosis yaiku sarana retorika kang asring ditemokake sajrone antologi geguritan *SP* anggitané YSH. Mula, bisa diarani yen aliterasi mujudake salah siji saka *stile/gaya* panggurit nalika nulis geguritan. Saka 58 geguritan kang dianalisis ditemokake 8 geguritan kang ngandhut mesodiplosis, kang bakal kawawas sajrone andharan ing ngisor iki.

Dhata (44) ditemokake ing geguritan nomer 2, kang kawiwitan kanthi tembung *Mong*. Wujude mesodiplosis kasebut bisa diwawas ing pethikan ing ngisor iki.

- (5) ...
Momong **iline** banyu
Nggendhong **iline** laku

...
Wangi **tata** laire
Basin **tata** batine
...
(2/Kc 6/Gtr 2-3 lan 11-12)

Ukara ing gatra 2-3 lan 11-12 kaca 6 sajrone geguritan 2 kasebut nuduhake lelewane basa kang awujud mesodiplosis jalaran ngandhut tetembungan kang diambali ing gatra sabanjure kang manggon ing tengah-tengah gatra. Adhedhasar dhata (44) ditemokake tembung *iline*, kang manggon ing tengah-tengah gatra 2 banjur diambali maneh ing gatra 3. Sarta tembung *tata*, kang manggon ing tengah-tengah gatra 11 banjur diambali maneh ing gatra 12. Lumantar mesodiplosis ing dhata (44) Yusuf Susilo Hartono minangka panggurit pengin nambahi *penekanan* lan aspek estetika tumrap geguritan supaya nalika diwaca/dirungokake bisa luwih endah.

4.2.5 Kiasmus minangka Sarana Retorika sajrone Antologi Geguritan Serat Plerok Anggitané Yusuf Susilo Hartono

Kiasmus mujudake perangan saka lelewane basa repetisi. Kiasmus yaiku salah siji lelewane basa kang awujud *pengulangan* tembung/frasa/klausula kang ngandhut *inversi* ubungan ing antarane rong tembung sajrone gatra utawa ukara, kanthi *skema* (a-b-b-a) (Ducrot & Tarodov, 1981:277; Tarigan, 2013:180). Kiasmus yaiku salah siji sarana retorika kang asring ditemokake sajrone antologi geguritan *SP* anggitané YSH. Mula, bisa diarani yen kiasmus mujudake salah siji saka *stile/gaya* panggurit nalika nulis geguritan. Saka 58 geguritan kang dianalisis ditemokake 5 geguritan kang ngandhut kiasmus, kang bakal kawawas sajrone andharan ing ngisor iki.

Dhata (52) ditemokake ing geguritan nomer 1, kang kawiwitan kanthi tembung *Bismillah*. Wujude anadiplosis kasebut bisa diwawas ing pethikan ing ngisor iki.

- (6) ...
Nalika **putih** dadi **ireng**
Ireng dadi **putih**
...
(1/ Kc 5/Gtr 9-10)

Ukara ing gatra 9-10 kaca 5 sajrone geguritan 1 kasebut nuduhake lelewane basa kang awujud kiasmus jalaran ana *pengulangan* (tembung/frasa/klausula) kang ngandhut *inversi* ubungan ing antarane rong tembung sajrone gatra 9 lan 10 kanthi skema (a-b-b-a). Tembung *putih* (a) lan tembung *ireng* (b) ing gatra 9 diambali maneh ing gatra 10, ananging disusun suwalike. Lumantar kiasmus ing dhata (52), Yusuf Susilo Hartono minangka panggurit pengin nambahi *penekanan* lan aspek estetika tumrap geguritan supaya nalika diwaca/dirungokake bisa luwih endah.

4.3 Aspek Deviasi Basa awujud Deviasi Leksikal antologi geguritan Serat Plerok anggitané Yusuf Susilo Hartono

Style utawa gaya kang uga asring ditemokake sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* (SP) anggitané Yusuf Susilo Hartono saliyané basa figuratif lan *penyiasatan struktur*/sarana retorika yaiku aspek deviasi basa sastra. Miturut Leech sajrone (Temucin, 2010:132), deviasi mujudake sawijine *fenomena* linguistik kang nduweni dampak psikologis wigati tumrap pamaca. Aspek deviasi ora mung gegayutan marang basa kang nyleneh, ananging bisa uga ngenani basa kang durung ana tegese utawa durung digunakake sadurunge, tegese tetembungan kang anyar. Ana akeh wujud deviasi yaiku: deviasi leksikal, deviasi fonologis, deviasi gramatikal, deviasi semantis, deviasi grafologis, deviasi dialek, deviasi register lan deviasi historis (Nurgiantoro, 2019: 302-337)

Saka sakehe jinis deviasi kang disebutake ing dhuwur, Yusuf Susilo Hartono luwih ngatonake deviasi leksikal minangka *stile* nalikane nggurit antologi geguritan *Serat Plerok*. Deviasi leksikal yaiku sawijine penyimpangan kang dumadi ing aspek leksikal, tembung utawa diksi. Tuwuhe deviasi kasebut ditandhai dening proses morfologis kang isih problematis, tembung anyar, neologisme, tembung kang durung ana tegese utawa durung ana sajrone kamus (Leech, 1991:42; Nurgiantoro, 2019:302). Saka 58 geguritan kang diteliti sajrone antologi geguritan SP ditemokake 18 dhata kang ngandhut deviasi leksikal, yaiku kang manggon ing geguritan angka 6, 7, 8, 9, 14, 19, 20, 25, 34, 36, 36, 39, 44, 45, 46, 48, 53, 55 lan 57. Dititiki kanthi angka jalaran saben geguritan sajrone antologi geguritan SP anggitané YSH katulis tanpa judhul/irah-irahan ananging migunakake angka. Luwih cethane dhata kasebut bakal kababar sajrone tabel ing ngisor iki.

No. Dhata	No. Geguritan	Tembung Wiwitan	Kaca	Gatra
57	6	Kum dinakum	11	1
58	7	Blaidhu	12	1 lan 12
59	8	Kim-kim alaikim	13	1
60	9	Slaimu-slaimu	14	1, 13 lan 15
61	14	Laindhu, lindhuku	20	1, 6, 8 lan 13
62	19	Masru	26	1
63	20	Dhukiram	27	1 lan 7
64	25	At!	35	1 lan 6
65	34	Sir	44	1, 2, 6, 9, 10, 14, lan 15
66	36	Ping	47	1, 7, 10 lan 11
67	39	Ca!	50	1 lan 9
68	44	Sa!	56	10 lan 11
69	45	Wa!	57	1, 2, 5 lan 10
70	46	La!	59	2 lan 13
71	48	Dha!	61	1, 2, 7 lan 13
72	53	Ga!	67	1, 2, 5, 9, 13 lan 14

73	55	Tha!	69	1 lan 8
74	57	Kemis Pahing	72	6

Dhata (57) ditemokake ing geguritan nomer 6, kang kawiwitan kanthi tembung *Kum dinakum*. Wujud deviasi leksikal kasebut bisa diwawas ing pethikan ing ngisor iki.

- (7) ...
Kum dinakum
Adan wis kumandhang
...
(6/Kc 11/Gtr 1-2)

Ukara ing gatra sepisanan kaca 11 sajrone geguritan 6 kasebut nuduhake aspek deviasi basa kang awujud deviasi leksikal jalaran ngandhut tembung/frasa kang isih problematis, tegese tembung-tembung kasebut durung ana tegese utawa durung ana sajrone kamus bausastra. Frasa *Kum dinakum* sajrone dhata (57) ora ana tegese ing bausastra, ananging yen mawas gatra banjure ngomokake ngenani adan, mula, sing dimaksud panggurit saka frasa *kum dinakum* yaiku lafadz *lafadz* adan. Kaya kang diandharake dening panggurit dhewe yaiku YSH ing purwaka antologi geguritan SP, bilih dheweke wis suwi kepincut marang *lafadz* Arab kalebu wirid, dzikir lan adan. Kejaba saka iku, tembung kasebut sengaja digunakake jalaran panggurit pengin dhong-dhinge swara sajrone geguritan agawe resep kaya tembang dolanan.

Dhata (58) ditemokake ing geguritan nomer 7, kang kawiwitan kanthi tembung *Blaidhu*. Wujud deviasi leksikal kasebut bisa diwawas ing pethikan ing ngisor iki.

- (8) ...
Blaidhu! Dhak elus-elus dhadhaku
...
Blaidhu-blaidhu sarkamu sarkam
Kamkam kumkam ing clang
...
(7/Kc 12/Gtr 1 lan 12-13)

Ukara ing gatra 1 lan 12 kaca 12 sajrone geguritan 7 kasebut nuduhake aspek deviasi basa kang awujud deviasi leksikal jalaran ngandhut tembung/frasa kang isih problematis, tegese tembung-tembung kasebut durung ana tegese utawa durung ana sajrone kamus bausastra. Semono uga gatra 12 kang unine, //Blaidhu-blaidhu sarkamu sarkam//. Saben tembung ing gatra kasebut mujudake deviasi leksikal jalaran tembung kesabut mujudake tembung anyar kang durung ana tegese lan durung ana sajrone kamus. Tembung kasebut *ekslusif* digunakake dening YSH kanggo ngisi geguritané, kanggo nambahi aspek kaendahan lan orisinalitas karya sastra. Kejaba saka iku, tembung kasebut sengaja digunakake jalaran panggurit pengin dhong-dhinge swara sajrone geguritan agawe resep kaya tembang dolanan lan mantra.

PANUTUP

Susilo Hartono minangka panggurit, nggunakake telung aspek stilistika sajrone antologi geguritan *Serat Plerok*. Telung aspek kasebut yaiku: (1) basa figuratif utawa kang asring kawentar kanthi sebutan pemajasan awujud majas metafora, (2) *penyiasatan struktur*/sarana retorika utawa kang kawentar kanthi sebutan lelewane basa awujud repetisi lan (3) aspek deviasi basa sastra mligine deviasi leksikal. Basa figuratif yaiku wujud panganggone basa kiasan kang maknane nyleneh saka panganggo biasane, nyleneh saka bakune utawa tata urutan tembungé kanthi ancas kanggo nggayuh efek tartamtu, yaiku efek kaendahan.

Saka 58 geguritan sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono ditemokake 22 dhata kang ngandhut basa figuratif awujud majas metafora, yaiku dumunung ing geguritan nomer 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 13, 17, 26, 27, 29, 31, 34, 41, 44, 46, 48, 50, 52, 53 lan 55. Geguritan-geguritan kang ngandhut majas metafora mujudake tetembungan kang ngandhut makna kias utawa makna kang siningid. Panggurit, lumantar panganggone unsur metafora sajrone geguritan-geguritan kasebut kasil nuwuhake aspek estetika, saintik lan etik sarta asosiasi-asosiasi makna sahingga geguritan-geguritan kasebut kaya-kaya susah anggoné dimangerteni. Lumantar majas metafora, YSH uga kasil agawe urip geguritan kanthi kiasan-kiasan kang gegayutan marang terminologi Jawa lan pasemon-pasemon (kritik) tumrap kahanan donya sing wis bubar tur sarwa kuwalik sarta tamake para panguwasa.

Sajrone antologi geguritan *SP* anggitané YSH kang cacahé 58 geguritan uga ditemokake 34 dhata ngandhut sarana retorika awujud repetisi kang dipantha maneh dadi: anadiplosis (6 dhata), aliterasi (8 dhata), anafora (8 dhata) mesodiplosis (8 dhata) lan kiasmus (5 dhata). Mula saka iku, bisa diarani yen repetisi mujudake *style* kang utama saka Yusuf Susilo Hartono minangka panggurit antologi geguritan *Serat Plerok*. Lumantar panganggone repetisi, Yusuf Susilo Hartono pengin menèhi *penekanan* lan aspek estetika tumrap geguritan supaya nalika diwaca/dirungokake dhong-dhinge swara bisa luwih endah. Saliyane iku, saperangan repetisi mligine kang awujud kiasmus lan anadiplosis ora mung kanggo nambahi aspek kaendahan ananging uga kanggo nggambarake kahanan wolak walike jaman lan morat-marite pratanan donya.

Bab pungkasan saka aspek stilistika kang kinandhut sajrone antologi geguritan *Serat Plerok* anggitané Yusuf Susilo Hartono yaiku aspek deviasi basa. Saka 58 geguritan, ditemokake 18 dhata kang ngandhut aspek deviasi basa awujud deviasi leksikal kang dumunung ing geguritan geguritan angka 6, 7, 8, 9, 14, 19, 20, 25, 34, 36, 39, 44, 45, 46, 48, 53, 55 lan 57. Aspek deviasi basa kang awujud deviasi leksikal mujudake tembung/frasa kang isih problematis, tegese tembung-tembung kasebut durung pernah dipocapake lan durung ana tegese utawa durung ana sajrone kamus bausastra. Tembung-tembung kasebut mujudake tetembungan *ekslusif* kang digunakake dening YSH

kanggo ngisi geguritane, kanggo nambahi aspek kaendahan lan orisinalitas karya sastra.

Kejaba saka iku, tembung-tembung kasebut uga sengaja digunakake jalaran panggurit pengin dhong-dhinge swara sajrone geguritan agawe resep kaya tembang dolanan utawa mantra. Saperangan geguritan kang ngandhut deviasi leksikal mujudake tetembungan anyar kang diciptakake dening YSH kanthi pangaribawa *lafadz* Arab kang ana sajrone wirid, dzikir, salam lan dedonga kayata: *wala wala kuwata saka lafadz Laa haulaa walaa quwwata illaa billaahil 'aliyyil adziim*. Saliyane iku, YSH ngandharake dheweke sengaja njumput Ha Na Ca Ra Ka kanggo miwiti saperangan geguritan lan saben aksara diwenèhi tafsir lan makna kang beda karo filosofine Aji Saka.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 2013. Pengantar Apresiasi Karya Sastra. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Berger, Arthur Asa. 2010. Pengantar Semiotika. Yogyakarta: Tiara Wacana. Budiman, Kris. 1999. Semiotika. Yogyakarta: LKIS.
- Darni. 2016. *Kekerasan terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern: Kajian New Historicism*. Surabaya: Unesa University Press.
- Endraswara, Suwardi. 2005. Metode Teori Pengajaran Sastra. Yogyakarta: Buana Pustaka.
- Hartono, Yusuf Susilo. 2016. *Antologi Geguritan Serat Plerok*. Yogyakarta: Garudhawaca
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. Telaah Kesusastraan Jawa Modern. Jakarta: Bumiayu. Juwariyah, Dr. Anik dan Prima Vidya Asteria, S.Pd., M.Pd. (Edt.). 2017. *Konstansi Kebudayaan* 3. Surabaya: Unesa University Press.
- Keraf, Gorys. 2016. *Diksi dan Gaya Bahasa*. Jakarta: PT Ikrar Mandiriabadi.
- Minderop, Albertine. 2011. Metode Karakterisasi Telaah Fiksi. Jakarta: Yayasan Pustaka Obor Indonesia.
- Nurdiyanto, Burhan. 2019. Stilistika. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1993. Bausastra Jawa. Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers Maatschappij N.V. Groningen.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2011. Prinsip-prinsip Kritik Sastra. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2017. *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Ratna, Prof. Dr. Nyoman Kutha. 2010. Stilistika Kajian Puitika Bahasa, Sastra, dan Budaya. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Rokhmansyah, Alfian & Purwantib & Putra, Pandu Pratama. 2018. *Penggunaan Kata Seru sebagai Foregrounding dalam Novel Durga Umayi Karya Y.B. Mangunwijaya: Kajian Stilistika*. Madah. 9 (1): 31—44
- Rustan, Surianto. 2019. *Buku Warna (Buku 1)*. Jakarta: PT Lintas Kreasi Imaji.

- Santosa. 1990. *Ancangan Semiotika dan Pengkajian Susastra*. Bandung: Angkasa.
- Siswanto. 2010. *Metode Penelitian Sastra Analisis Struktur Puisi*. Yogyakarta: Penerbit Pustaka Pelajar.
- Subadiyah, Heny. 2013. *Pengantar Sejarah Sastra Indonesia*. Yogyakarta: CV. Arti Bumi Intaran.
- Tarigan, Henry Guntur. 2013. *Pengajaran Gaya Bahasa*. Bandung: Penerbit Angkasa.
- Tjahjono, Tensoe. 2010. *Mendaki Gunung Puisi Ke Arah Kegiatan Apresiasi*. Malang: Bayumedia Publishing.

SKRIPSI

- Agustin, Zahra Isna. 2018. *Pandhapuking tetembungan lan Wigatining Tetembungan sajrone Lelagon Jawa Anggitane Sujiwo Tejo (Tintingan stilistika)*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Dewi, Aditya Kurnia. 2013. *Raras Ruming Tetembungan Sajroning Crita Katresnan Reriptane Tiwiek S.A.* Skripsi ora diterbitake. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Karna'in, Ferdyansyah. 2014. *Aspek Stilistik Lan Filosofi ing Cakepan Gendhing-Gendhing Pahargyan Manten Adat Surakarta*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Nindyarini, Sista Kirana. 2017. *Landheping Rasa Pangrasa lan Endahing Basa sajrone Antologi Geguritan "Medhitasi Alang-alang" Anggitane Widodo Basuki (Tintingan Aspek Religiusitas lan Stilistik)*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Sari, Bakhtiar Nurmala. 2019. *Majas Alegori sajrone Antologi Geguritan Kidung Lingsir Wengi Anggitane Suharmono Kasiyun*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Sari, Meriya Puspita. 2015. *Pamilihe Tembung lan Lelewane Basa sajrone Antologi Geguritan Bakal Terus Gumebyar Anggitane Suci Hadi Suwita (Tintingan Stilistika)*. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Yukiarti, Yuke. 2014. *Kajian Semiotik dan Nilai-Nilai Religiusitas Islami Puisi Sapardi Djoko Damono dan Pemanfaatannya sebagai Bahan Pembelajaran Sastra di Mts. Cikajang Garut*. Skripsi. Bandung. Universitas Pendidikan Indonesia.